

“GO‘RO‘G‘LINING TUG‘ILISHI” DOSTONIDA SAFAR MOTIVI

Sariyeva Gulnurabegim,
Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti talabasi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.19724697>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek xalq qahramonlik eposining fundamental matnlaridan biri bo‘lgan “Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi” dostonidagi safar motivi va uning badiiy-falsafiy funksiyalari tadqiq etiladi. Tadqiqot davomida qahramonning dunyoga kelishi bilan bog‘liq g‘ayritabiiy holatlar, uning onasi va ota-bobolari bosib o‘tgan makonlar aro harakatining kompozitsion ahamiyati yoritilgan. Maqolada safar motivi shunchaki huduiy-geografik ko‘chish emas, balki qahramonning shakllanishi, nasl-nasabning davomiyligi va epik vaqt bilan bog‘liq mifologik hamda realistik asoslar doirasida tahlil qilingan. Shuningdek, dostonning turli variantlari qiyoslanib, safar tushunchasining genezisi va xarakterlar evolyutsiyasidagi o‘rni ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Go‘ro‘g‘li turkumi, dostonchilik, safar motivi, epik makon, genezis, badiiy vaqt, mifologik ildizlar, “Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi”, qahramonlik eposi.

Аннотация. В данной статье исследуется мотив странствия (путешествия) и его художественно-философские функции в одном из фундаментальных текстов узбекского народного героического эпоса – дастане “Рождение Гёроглы”. В ходе исследования освещается композиционное значение пространственного перемещения предков героя и его матери, связанное со сверхъестественными обстоятельствами рождения персонажа. В статье мотив странствия рассматривается не просто как географическое перемещение, а в рамках мифологических и реалистических основ, связанных с формированием героя, преемственностью поколений и эпическим временем. Также проводится сравнительный анализ различных вариантов дастана, научно обосновывается генезис понятия странствия и его роль в эволюции характеров.

Ключевые слова: цикл “Гёроглы”, сказительство, мотив странствия, эпическое пространство, генезис, художественное время, мифологические корни, “Рождение Гёроглы”, героический эпос.

Abstract. This article examines the motif of the journey and its artistic and philosophical functions in the epic “The Birth of Guroghli”, one of the fundamental texts of the Uzbek folk heroic epos. The study highlights the compositional significance of the movement across spaces by the hero's ancestors and his mother, linked to the supernatural circumstances of the character's birth. In the article, the journey motif is analyzed not merely as a geographical displacement but within the framework of mythological and realistic foundations related to the hero's formation, lineage continuity, and epic time. Additionally, various versions of the dastan are compared, providing a scholarly basis for the genesis of the journey concept and its role in the evolution of characters.

Keywords: Guroghli cycle, epic storytelling, journey motif, epic space, genesis, artistic time, mythological roots, “The Birth of Guroghli”, heroic epos.

Kirish. “Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi” dostonida safar motivi o‘ziga xos subyektiv va obyektiv qatlamlarga ega. Ushbu dostonida safar nafaqat jismoniy harakat (masalan, “Ravshanxon” yoki “Avazxon” dostonlaridagi kabi), balki qahramonning “chin dunyo” (go‘r)dan “bu dunyo”ga o‘tishidagi ilk va eng sirli harakatidir.

“Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi” dostoni misolida “safar” tushunchasining epik talqini an‘anaviy qahramonlik dostonlaridan tubdan farq qiladi. Odatda dostonlarda safar qahramonning balog‘atga yetib, yor izlab yoki yurt himoyasi uchun otlaniishi bilan boshlansa, bu dostonida u ontologik (mavjudlik) xarakterga ega.

Ushbu tushunchani ilmiy asoslab beradigan bo‘lsak, quyidagilarga e‘tibor qaratishimiz lozim bo‘ladi:

Epik an‘anada safar odatda gorizontaal (bir makondan ikkinchi makonga o‘tish) ko‘rinishida bo‘ladi. Biroq “Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi” dostonida safar vertikal yo‘nalishga ega bo‘lib, Go‘ro‘g‘lining onasi qornida go‘rga (vafot etgan onasi bilan birga) tushishi – bu tiriklar olamidan o‘liklar olamiga (reallikdan mifologik makonga) qilingan majburiy safardir.

Qahramonning go‘r ichida dunyoga kelishi va u yerdan yer yuziga chiqishi uning “narigi dunyo, chin dunyo” sirlari va qudratidan bahramand bo‘lib qaytganini anglatadi. Bu qadimiy mifologiyadagi qahramonning o‘zligini topish uchun zulmatga qilgan safari bilan hamohangdir.

Adabiyotlar tahlili. Mazkur mavzuga oid ilmiy adabiyotlarda “Go‘ro‘g‘li” turkumi dostonlari, xususan, uning genezisi, kompozitsion tuzilishi va mifologik asoslari keng tadqiq etilgan. T. Mirzayev, V.M. Jirmunskiy va X.T. Zaripov kabi olimlar tomonidan qahramonlik eposining tarixiy-tipologik xususiyatlari hamda epik tafakkur shakllanishi ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, Sh. Turdimov va J. Eshonqul tadqiqotlarida safar motivi initsiatsiya, ya‘ni qahramonning shakllanish bosqichi sifatida talqin qilinib, uning mifologik ildizlari ochib berilgan. Xorijiy olimlardan V.Ya. Propp va A.B. Lord ishlari esa epik syujet qurilishi, motivlar tizimi va og‘zaki ijod an‘analarini nazariy jihatdan asoslashda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida qiyosiy-tipologik, struktural va germeneytik tahlil metodlaridan foydalanildi. “Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi” dostoni turli variantlari asosida o‘rganilib, safar motivining badiiy, mifologik va falsafiy qatlamlari aniqlashtirildi. Shuningdek, epik matn xronotopi doirasida safar tushunchasining funksional xususiyatlari ilmiy asosda tahlil qilindi.

Tahlillar va natijalar. Dostondagi safar motivi shunchaki harakat emas, balki initsiatsiya (sinov va o‘tish) jarayoni bo‘lib, bular biologik safar (ona qornidagi safar), ijtimoiy safar (go‘rdan chiqib, insonlar, birinchi galda bobosi Jig‘olibek yoki uni topib olgan shaxslar) orasiga kelishi, bu o‘rinda safar begonolashgan qahramonning jamiyatga adaptatsiyasi (moslashuvi) vazifasini o‘taydi), ma‘naviy safar (Go‘ro‘g‘lining go‘dakligida ayiq yoki bo‘ri suti bilan oziqlanishi, o‘ziga xos “yovvoyi” muhitdan o‘tib, komillikka intilishi)ga ajratiladi.

“Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi” dostonida epik vaqt va makonning o‘ziga xos tarzda berilgan bo‘lib, safar motivi xronotop (vaqt va makon birligi) bilan uzviy bog‘liq. Go‘ro‘g‘li uchun go‘r – ham o‘lim, ham hayot makonidir. Uning bu makondan chiqishi, birinchidan vaqtni yengishi, ya‘nio‘lim bilan tugashi kerak bo‘lgan hayotning yangidan boshlanishi bo‘lsa, ikkinchidan makonni zabt etish, ya‘ni yer osti (go‘r), yer usti (odamlar olami) va tog‘- u toshlar (G‘iroti qidirish jarayoni) o‘rtasidagi chegaralarning buzilishini anglatadi.

“Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi” dostonida safar – qahramonning mifik olamdan real tarixiy-epik makonga ko‘chishi bo‘lib, u personajning g‘ayritabiiy tabiatini va boqiy qahramonlik maqomini belgilab beruvchi asosiy elementdir. Dostonida safar motivi shunchaki qahramonning harakati emas, balki butun boshli epik syujetni harakatlantiruvchi genetik-irsiy omildir. Bu jarayon qahramon hali dunyoga kelmasidan avval, uning ota-onasi: Odibek va Bibi Hilolning safari bilan boshlanadi.

Ushbu motivning ilmiy ahamiyatini quyidagi nuqtalar bilan asoslash mumkin:

Ijtimoiy-siyosiy safar (Motivning boshlanishi). Go‘ro‘g‘li dostonlarining aksariyat variantlarida, xususan, Xorazm dostonchilik maktabi talqinlarida Odibek va uning xotini Bibi Hilol o‘z yurtlarini tark etishga majbur bo‘ladilar. Bu safar ko‘pincha adolatsiz hukmdorning tazyiqi yoki taqdir taqozosi bilan yuz beradi. Ota-onaning o‘z makonidan uzilishi (de-territorializatsiya) bo‘lajak qahramonning “hech kimga tegishli bo‘lmagan” yoki “hamma uchun tegishli bo‘lgan” neytral-betearaf hududda (go‘rda/chegarada) tug‘ilishi uchun zamin tayyorlaydi.

Odibek va Bibi Hilolning safari oddiy sayohat emas, balki fojiaiy yakun topuvchi “o‘lim yo‘li”dir.

Safar davomida ayolning homilador bo‘lishi yoki og‘ir holatda yo‘l bosishi epik taranglikni oshiradi. Safar chog‘ida Bibi Hilolning vafot etishi va Odibekning uni yo‘l ustida (ko‘pincha bepoyon adirlarda yoki kimsasiz joylarda) dafn etishi - Go‘ro‘g‘lining mifik dunyo (go‘r) bilan bog‘lanishiga sabab bo‘ladi. Agar ota-ona o‘z yurtida, xotirjamlikda bo‘lganida, Go‘ro‘g‘li o‘zining mashhur “Ko‘r o‘g‘li” yoki “Go‘r o‘g‘li” maqomini olmagan bo‘lar edi.

Safarning ramziy ma‘nosi – “Ona yurtidan – Qabrga”. Bu ilk safar qahramonning genezisini belgilaydi. Ota-ona safari reallikdan boshlanib, metafizik nuqtada (qabrda) to‘xtaydi. Go‘ro‘g‘li mana shu ikki olam kesishmasida safar chizig‘ining eng quyi nuqtasida dunyoga keladi va bu mifik xronotopni belgilaydi. Otasi Odibekning botirligi va Bibi Hilolning sabri safar davomida sinovdan o‘tadi va bu fazilatlar Go‘ro‘g‘liga “yo‘l quvvati” sifatida o‘tadi. Bu esa “irsiy quvvat”ni belgilab beradi.

Ota-onaning safari doston tinglovchisida shunday tasavvur uyg‘otadi: “Buyuk ishlar amalga oshishi uchun qahramon o‘zga joyda, g‘ayritabiiy sharoitda tug‘ilishi

kerak”. Go‘ro‘g‘lining otasi Odibek va Bibi Hilolning uydan chiqishi - eskilikning tugashi, Bibi Hilolning vafoti - qurbonlik, Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi - yangi epik davrning boshlanishidir.

Safar motivi Go‘ro‘g‘li turkumida qahramon shaxsi shakllanishidan ancha avval – genealogik darajada boshlanadi. Odibek va Bibi Hilolning safari qahramonni ijtimoiy makondan (shahar, saroy, urug‘) uzib, uni mifik-epik erkinlik hududi bo‘lmish “go‘r”ga yetaklovchi ko‘prik vazifasini o‘taydi.

Ilmiy tahlillarning eng fundamental qismlaridan biri – bu qahramonning shakllanishi (initsiatsiyasi) va “g‘oyibdan homiy toppish” jarayonlarining aynan safari motivi bilan bog‘liqligidir. Folkloristik nuqtayi nazardan, Go‘ro‘g‘li uchun safari shunchaki masofa bosish emas, balki g‘ayritabiiy quvvatga ega bo‘lish bosqichidir.

Fikrimizning isboti uchun quyidagi ilmiy asoslarni keltirish mumkin:

– Safari – qahramonlik shakllanishining (initsiatsiyasining) makoni. Go‘ro‘g‘li tug‘ilgandan so‘ng uning ilk safari (ko‘pincha go‘rdan chiqish va ot izlash) qahramonlikning “toblanish” jarayonidir. Go‘rdagi hayot qahramonning “u dunyo”dagi ilk safari. U yerda u insoniy ozuqa bilan emas, balki hayvon (ayiq yoki bo‘ri) suti bilan oziqlanadi. Bu – qahramonning yovvoyi tabiat qudratini o‘ziga singdirishidir. Safari davomida qahramon o‘zining ijtimoiy maqomini (yetimlikdan beklik/shohlikka) o‘zgartiradi. Har bir bosib o‘tilgan yo‘l uning jismoniy va ruhiy o‘sishiga xizmat qiladi.

– “G‘oyibdan homiy topish” va Safari bog‘liqligi – dostonida safari motivi doimo sakral (muqaddas) kuchlar bilan uchrashuv nuqtasi bo‘lib xizmat qiladi. Qahramon uyida yoki xavfsiz joyda turganda homiylarga duch kelmaydi, balki yo‘lda, chorrahada yoki xavfli kimsasiz joylarda ularni topadi.

Go‘ro‘g‘li o‘zining ilk safarlarida (ayniqsa, G‘irotni tanlash yoki og‘ir vaziyatlarda) g‘oyibona pir-homiylarga duch keladi, Xizr va Chiltonlar bilan uchrashuv ro‘y beradi. Safari – bu insoniy imkoniyatlar tugab, g‘oyibiy kuchlar yordami boshlanadigan chegara hududidir.

Ot (G‘irot) – safardagi asosiy hamroh. Qahramonning G‘irotni topishi ham uzoq safari va izlanish natijasidir. G‘irot shunchaki ulov emas, balki safari davomida qahramonni xavfdan ogohlantiruvchi, g‘oyib bilan bog‘lovchi vositachidir. Safari – qahramonning irodasini sinovdan o‘tkazish maydoni. Homiylar (Chiltonlar) faqat qiyinchilikka (safari azobiga) bardosh bergan qahramongagina ko‘rinadi va unga oq fотиha beradi.

Go‘ro‘g‘lining go‘rdagi “safari” tugagach, u yer yuzida pir-badavlatlar nazariga tushadi. Bu uning kelajakda “adolatli podsho” bo‘lishi uchun berilgan g‘oyibona mandatdir.

“Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi” dostonida safar motivi ikki yoqlama funksiyani bajaradi. Birinchidan, u qahramonni biologik shakllanishdan ijtimoiy yetuklikka yetaklovchi amaliy yo‘l bo‘lsa, ikkininchidan, qahramonning g‘aybiy olam (Xizr, Chiltonlar) bilan aloqasini ta‘minlovchi metafizik ko‘prikdir. Binobarin, g‘oyibdan homiy topish jarayoni faqat safar xronotopida (vaqt va makonida) amalga oshadi.

Go‘rdan chiqish va G‘irotni izlash motivlari – bu shunchaki harakat emas, balki qahramonning o‘zligini (identifikatsiyasini) tasdiqlash uchun qilgan ilk mustaqil safaridir. Go‘rdan chiqish – “Zulmatdan Nurga” safari. Go‘ro‘g‘lining go‘rdan yer yuziga chiqishi – bu ontologik safar (mavjudlikning yangi bosqichi) hisoblanadi. Bu chiqish “qayta tug‘ilish” ramzidir. Go‘r – ona qornining mifik analogi bo‘lib, undan chiqish qahramonning hayot (faollik) va o‘lim (sukunat) o‘rtasidagi chegarani buzib o‘tganini anglatadi.

Qahramon “yovvoyi” (hayvoniy) tabiatdan “madaniy” (insoniy) muhitga ko‘chib, insonlar orasiga keladi. U go‘rda ayiq suti bilan oziqlangan bo‘lsa, insonlar orasida (bobosi yoki homiylari yonida) ijtimoiy qonuniyatlarni o‘rganishni boshlaydi.

Go‘ro‘g‘li uchun G‘irotni izlab yo‘lga chiqish – bu uning “Alplik safari”, epik missiyaning debochasidir. Epik an‘anada qahramon o‘z otisiz to‘liq shakllanmagan hisoblanadi. Otni izlash – bu qahramonning o‘z “yarmini”, ya‘ni ajralmas epik quvvatini, ideal yo‘ldoshni izlashidir. G‘irot ham Go‘ro‘g‘li kabi g‘ayritabiiy sharoitda (suv ostida yoki g‘oyibiy biyalardan) tug‘ilgan. Ularning uchrashuvi – ikki mifik mavjudotning birlashish safari. Bu safar qahramonni oddiy chavandozdan “G‘oyibiy ko‘makka ega yo‘lboshchi” darajasiga ko‘taradi va bu g‘oyibiy bo‘g‘liqlik hisoblanadi. G‘irotni izlash jarayonida Go‘ro‘g‘li ilk bor uzoq masofalarni bosib o‘tadi va ushbu safar qahramonning “Tan olinishi” vositasi hisoblanadi.

Qahramon o‘zining tug‘ilgan (go‘r atrofi) tor doirasidan chiqib, keng epik maydonga qadam qo‘yadi. Yo‘ldagi to‘siqlar (tabiat hodisalari, raqiblar) qahramonning jismoniy yetukligini tasdiqlaydi. Aynan ot izlash safarida u Chiltonlar yoki Xizrning ko‘rsatmalarini oladi. Bu safar qahramonning g‘oyibiy kuchlar tomonidan “Tanlangan” ekanligini muhrlaydi.

Go‘ro‘g‘lining go‘rdan chiqishi va G‘irotni izlashi - bu passiv mavjudlikdan aktiv qahramonlikka o‘tish safaridir. G‘irotni topish bilan safar motivi o‘zining ilk semantik tugallanishiga ega bo‘ladi: qahramon endi piyoda (ojiz) emas, balki “uchar” (qudratli) maqomiga ega bo‘lib, kelgusi katta safarlarga (yurt qurish, yor izlash) tayyor holga keladi.

O‘tkazilgan tahlillar natijasida “Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi” dostonidagi safar motivining mohiyatni belgilovchiqator qatlamlarini ko‘rishimiz mumkin:

1. Ontologik o'tish (Go'rdan chiqish) – qahramonning go'r ichidagi harakati uning "u dunyo" (mifik olam)dagi ilk safari sifatida baholanadi. Bu bosqichda safar biologik va mifik sintez vazifasini o'taydi. Go'rdan yer yuziga chiqish – qahramonning passiv holatdan (zulmat va sukunatdan) aktiv epik faoliyatga (nur va harakatga) o'tishidir. Bu jarayon mohiyatan "qayta tug'ilish" (initsiatsiya) haqidagi qadimiy tasavvurlarga muvofiq keladi.

2. Ijtimoiy adaptatsiya safari – Go'ro'g'lining insonlar orasiga kelishi uning yovvoyi tabiatdan madaniy muhitga ko'chishidir. Bu o'rinda safar motivining vazifasi – "begona" (go'r farzandi) bo'lgan personajni jamiyatga (insoniylikka) moslashtirishdir. Bu safar davomida qahramonning ijtimoiy maqomi o'zgaradi, u o'zining kelib chiqishini anglaydi va o'z "men"ini qidirishga kirishadi.

3. G'irotni izlash – alplik identifikatsiyasi bo'lib, Go'ro'g'lining ilk mustaqil safari G'irotni qidirish bilan bog'liq. Ushbu safarning mohiyati quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi:

- qahramon o'zining ajralmas qismi – G'irotni topish orqali to'liq epik qiyofaga ega bo'ladi;

- Ot izlash safari davomida Chiltonlar va Xizr kabi homiylarning namoyon bo'lishi qahramonning "tanlanganlik" maqomini tasdiqlaydi;

- chegaralarni zabt etish – bu safar bilan qahramon o'zining kichik dunyosi (go'r va uning atrofi)dan chiqib, keng ko'lamli davlat qurish va qahramonlik ko'rsatish maydoniga – katta epik yo'lga qadam qo'yadi.

Ma'lum bo'ladiki, safar motivi qahramon tug'ilishidan avval – ota-onasi (Odibek va Bibi Hilol)ning fojiaiy safari bilan boshlanadi. Bu safar qahramonning ijtimoiy qoliplardan uzilib, mifik-arxaik makon (go'r)da tug'ilishi uchun zamin tayyorlaydi. Go'ro'g'lining go'r ichidagi mavjudligi va u yerdan yer yuziga chiqishiga unga "eson-omon" go'rdan, qorong'ulikdan yoqtilikka, yorug'likka chiqdi, deb "Ravshan" (yorug') ismining berilishi – oddiy harakat emas, balki "zulmatdan nurga", "o'limdan hayotga" o'tish silsilasidir. Bu jarayon qahramonning mifik initsiatsiyasini (shakllanishini) belgilab beradi.

Xulosa. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, qahramon va g'oyibiy kuchlar (Xizr, Chiltonlar) uchrashuvi aynan safar xronotopida (vaqt va makonida) amalga oshadi. Safar – qahramonning "tanlanganlik" maqomini tasdiqlovchi sinov maydonidir. Go'ro'g'lining G'irotni izlab yo'lga chiqishi uning birinchi mustaqil epik safari bo'lib, bu jarayonda u o'zining ajralmas yo'ldoshini topish orqali komil alp qiyofasiga ega bo'ladi. Safar qahramonni passiv holatdan faol ijtimoiy-siyosiy yetakchi darajasiga ko'taradi.

Go‘ro‘g‘lining go‘rdagi hayoti va tashqariga chiqishi – vertikal yo‘nalishdagi (osti-usti) sakral safardir. G‘iroti izlash – ilk epik safar bo‘lib, Go‘ro‘g‘lining o‘zining ajralmas yo‘ldoshi G‘iroti qidirib yo‘lga chiqishi uning jamiyatda o‘z o‘rnini topishidagi birinchi mustaqil qadami sifatida baholanadi.

Safar davomida Chiltonlar yoki Xizr bilan bog‘liq motivlar qahramonning “tanlangan” shaxs ekanligini tasdiqlaydi. Go‘ro‘g‘lining safari boshqa alp qahramonlaridan farq qiladi, u tayyor dunyoga kelmaydi, balki o‘z dunyosini “safar” orqali quradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Go‘ro‘g‘li. O‘zbek xalq dostonlari (Muhammadqul Jomurot o‘g‘li Po‘lkan shoir varianti). Tahrir hay‘ati: T.Mirzayev va boshq. – Toshkent: Sharq, 2006.
2. Go‘ro‘g‘li. O‘zbek xalq dostonlari (Fozil Yo‘ldosh o‘g‘li varianti). – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti, 1980.
3. Go‘ro‘g‘li. O‘zbek xalq dostonlari (Xorazm dostonchilik maktabi variantlari). – Toshkent: Fan, 1994.
4. Mirzayev T. O‘zbek xalq qahramonlik eposi. – Toshkent: Fan, 1968.
5. Жирмунский В.М., Зарипов Х.Т. Узбекский народный героический эпос. – Москва: Гослитиздат, 1947.
6. Turdimov Sh. “Go‘ro‘g‘li” dostonlarining genezisi va bosqichlari. – Toshkent: Fan, 2011.
7. Turdimov Sh. “Go‘ro‘g‘li” dostonida initsiatsiya talqini // Oltin bitiglar. – 2020. – № 3. – B. 27–37. (Safar motivining initsiatsiya – “pishib yetilish”, “toblanish” bosqichi sifatida).
8. Eshonqul J. O‘zbek xalq og‘zaki ijodida mifologik obrazlar va motivlar genezisi (Dostonlar misolida): Filol. fan. dok. ... diss. avtoref. – Toshkent, 2005.
9. Jumanazarov U. O‘zbek xalq epikasi. – Toshkent: Fan, 1991.
10. Пропп В.Я. Морфология волшебной сказки. Москва: Наука, 1969.
11. Chodzko A. Specimens of the Popular Poetry of Persia. – London, 1842.
12. Lord A. B. The Singer of Tales. – Cambridge: Harvard University Press, 1960.